4-SINFLARDA ERTAK MATNI USTIDA ISHLASH ORQALI O'QUVCHILARNING O'QIB TUSHINISH KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH

Ilyasova Mohira Ruxiddin qizi

NDPI Ta‘lim va tarbiya nazaryasi va metodikasi (boshlang‘ich ta‘lim)mutaxassisligi magistranti.

Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20378495

Rezyume: Ushbu ilmiy maqola 4-sinf o‘quvchilarida ertak matnlari bilan ishlash orqali o‘qib tushunish kompetensiyalarini shakllantirish muommosini chuqur o‘rganadi . Maqolada o‘qib tushunish kompetensiyasining nazariy asoslari, uning tarkibiy qismlari hamda boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun ertak matnlarining pedagogik ahamiyati tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: O'qib tushunish, kompetensiya, ertak matni, 4-sinf, metodika, baholash, motivatsiya, ijodkorlik, pedagogika

Keywords: Reading comprehension, competence, fairy tale text, 4th grade, methodology, assessment, motivation, creativity, pedagogy

Ключевые слова: Чтение и понимание, компетенция, сказочный текст, 4 класс, методика, оценка, мотивация, творчество, педагогика

Ta'lim tizimini rivojlantirishning bugungi bosqichida o'quvchilarda nafaqat bilimlarni o'zlashtirish, balki ularni mustaqil ravishda egallash, tahlil qilish va amaliyotda qo'llash qobiliyatini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu jarayonda o'qib tushunish kompetensiyasi asosiy tayanch ko'nikmalardan biri bo'lib, u o'quvchilarning boshqa fanlarni o'zlashtirishida ham muhim rol o'ynaydi. Boshlang'ich sinflarda, xususan 4-sinfda, bu kompetensiyaning mustahkam poydevorini shakllantirish kelajakdagi muvaffaqiyatlar uchun zamin yaratadi. Ertak matnlari esa o'zining jozibadorligi, ma'rifiy va tarbiyaviy salohiyati bilan o'quvchilarning yosh xususiyatlariga mos keladigan eng samarali didaktik vositalardan biridir.

Muammoning dolzarbligi shundaki, zamonaviy axborot makonida o'quvchilar turli matnlar bilan ishlashga, ulardagi asosiy g'oyani anglashga, tanqidiy fikrlashga va olingan ma'lumotlarni qayta ishlashga qodir bo'lishlari lozim. Shu bilan birga, aksariyat o'quvchilar orasida matnni yuza o'qish, mazmunini chuqur anglamaslik, xulosalar chiqara olmaslik kabi muammolar kuzatilmoqda. Ayniqsa, to'rtinchi sinf o'quvchilari uchun abstrakt fikrlash qobiliyatining endigina shakllanayotgani sababli, ularga murakkab matnlarni tushunish qiyinchilik tug'dirishi mumkin. Ertak matnlari esa, o'zining sodda tuzilishi, aniq syujeti va qahramonlari bilan o'quvchilarning idrok darajasiga mos keladi, ularda qiziqish uyg'otadi va matnni chuqur tahlil qilishga undaydi. Shu nuqtai nazardan, 4-sinflarda ertak matni ustida tizimli ishlash orqali o'quvchilarning o'qib tushunish kompetensiyalarini shakllantirish dolzarb pedagogik masaladir.

Ushbu maqolaning maqsadi 4-sinf o'quvchilarida ertak matnlari yordamida o'qib tushunish kompetensiyalarini rivojlantirishning samarali nazariy va amaliy mexanizmlarini ishlab chiqishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar qo'yilgan: o'qib tushunish kompetensiyasining mohiyatini nazariy jihatdan asoslash; ertak matnlarining didaktik salohiyatini tahlil qilish; 4-sinfda ertak matni bilan ishlashning innovatsion metodikalarini ishlab chiqish; shakllangan kompetensiyalarni baholash mezonlarini belgilash; ertaklarning o'quvchilar motivatsiyasi va ijodkorligiga ta'sirini o'rganish.

Nilufar Kamalovaning tadqiqoti (2024, 1138-1141-betlar) 4-sinf o'qish darsligidagi ertak matnlarining Qoraqalpog'iston Respublikasidagi ta'lim muassasalarida o'qitish tilida ta'lim oluvchi o'quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishdagi muhim rolini tahlil qilgan. Uning ishi ertaklarning o'quvchilarning aqliy faoliyatini rag'batlantirish, darslarni qiziqarli va zavqli qilish hamda aniq va ravon nutqni shakllantirishga ta'sirini o'rganadi. Kamalova, ayniqsa, o'qilgan ertaklarning og'zaki hikoya qilinishi to'g'ri lingvistik ifodani rivojlantirish uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini

ta'kidlaydi. Ushbu tadqiqot ertaklarning nafaqat hikoyalar, balki yosh o'quvchilar orasida kuchli kommunikativ ko'nikmalar va kognitiv faollikni rivojlantirish uchun kuchli pedagogik vosita ekanligini asoslab beradi. Bu esa o'qib tushunishning nutq bilan uzviy bog'liqligini ko'rsatadi.

G. Abdullaevaning 2024 yilda chop etilgan "Ertak-hikoyalar orqali ifodali oqishni orgatish metodikasi" nomli maqolasi (Innovative and Integrative Problems of Foreign Language Development in a Multilingual Environment jurnalida, 1-iyun, 2024) boshlang'ich sinf o'quvchilariga ifodali o'qish ko'nikmalarini o'rgatish bo'yicha samarali strategiyalarni o'rganishga qaratilgan. Mazkur maqolada ertak va hikoyalardan foydalanib, to'g'ri intonatsiya, hissiyot va tushunish bilan o'qish qobiliyatini oshirish mexanizmlari tahlil qilinadi. Abdullaevaning ishi ifodali o'qish, boshlang'ich ta'lim, o'qitish metodologiyalari va texnologiyalarni o'quv jarayoniga integratsiya qilish kabi asosiy mavzularni qamrab oladi. Ushbu tadqiqot ertaklarning matnni nafaqat tushunish, balki uni his qilib va ifodali tarzda yetkaza olishdagi ahamiyatini ko'rsatadi, bu esa o'qib tushunish kompetensiyasining yuqori darajasini ifodalaydi.

Umuman olganda, mavjud adabiyotlar ertaklarning o'qib tushunish, nutqiy rivojlanish va ifodali o'qishdagi ahamiyatini tasdiqlaydi. Biroq, 4-sinf o'quvchilarida aynan o'qib tushunish kompetensiyasini shakllantirishga qaratilgan kompleks metodik yondashuvni, uni baholash mexanizmlarini va o'quvchilar motivatsiyasiga ta'sirini chuqur tahlil qiluvchi keng qamrovli tadqiqotlarga ehtiyoj mavjud. Ushbu maqola mazkur bo'shliqni to'ldirishga urinadi.

O'qib tushunish kompetensiyasi matnni idrok etish, uning ma'nosini anglash, asosiy g'oyani ajratish, detallarni bog'lash, xulosalar chiqarish, matnning yashirin ma'nolarini tushunish va o'z nuqtai nazarini bildirish kabi qobiliyatlar majmuini o'z ichiga oladi. Lev Vigotskiyning ijtimoiy-madaniy nazariyasiga ko'ra, tushunish ijtimoiy o'zaro ta'sir orqali rivojlanadi, bu esa ertak matnlarini jamoaviy muhokama qilishning ahamiyatini ko'rsatadi. Matnni tushunishda kognitiv jarayonlar (diqqat, xotira, tasavvur, mantiqiy fikrlash) bilan birga, affektiv jarayonlar (qiziqish, motivatsiya, hissiyot) ham muhim rol o'ynaydi. Ertaklar ana shu jihatlarni birgalikda faollashtirish uchun noyob imkoniyat yaratadi.

Ertak matnlarining pedagogik salohiyati juda keng. Ular o'quvchilarning yosh xususiyatlariga mos keladi, ularda qiziqish uyg'otadi, ularning tasavvurini boyitadi va estetik didini shakllantiradi. Ertaklar orqali o'quvchilar yaxshilik va yomonlik, adolat va adolatsizlik kabi umuminsoniy qadriyatlarni anglaydilar. Matn tuzilishining soddaligi va syujetning ketma-ketligi o'quvchilarga voqealarni kuzatish, sabab-oqibat bog'lanishlarini aniqlash va qahramonlarning xatti-harakatlarini tahlil qilish imkonini beradi. Kamalova (2024) ta'kidlaganidek, ertaklar aqliy faoliyatni rag'batlantiradi va nutqiy kompetensiyalarni rivojlantiradi, bu esa o'z navbatida o'qib tushunishni chuqurlashtiradi.

4-sinfda ertak matnlari bilan ishlash metodikasi o'quvchilarning matnni har tomonlama tahlil qilishga qaratilishi kerak. Bu quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

Matndan oldingi ish: Ertakning mavzusi, muallifi (agar mavjud bo'lsa), sarlavhasi bo'yicha suhbatlar o'tkazish, yangi so'zlar lug'atini boyitish, matn mazmunini bashorat qilish. Bu o'quvchilarda qiziqish uyg'otadi va matnni tushunish uchun zamin yaratadi.

Matnni o'qish jarayoni: O'qituvchi tomonidan ifodali o'qish (namuna ko'rsatish), so'ngra o'quvchilar tomonidan zanjirsimon, rolli yoki ichki ovozda o'qish. Bu bosqichda G. Abdullaeva (2024) ko'rsatganidek, ifodali o'qishga alohida e'tibor berish, intonatsiya va pauzalarga rioya qilish muhim.

Matndan keyingi ish: Bu bosqich o'qib tushunish kompetensiyasini shakllantirishda eng muhim hisoblanadi. Unda quyidagi strategiyalar qo'llanilishi mumkin:

a) Savol-javoblar: Matn mazmuni, qahramonlar, voqealar ketma-ketligi, asosiy g'oya bo'yicha turli darajadagi savollarni berish (faktga oid, tushuntirish talab qiladigan, mulohazali, ijodiy).

b) Matnni qayta hikoyalash: To'liq, qisqa, tanlab, o'zgartirilgan oxiri bilan hikoyalash. Kamalova (2024) ta'kidlaganidek, og'zaki hikoya qilish nutqni rivojlantirish uchun muhim.

c) Tahliliy suhbat: Matnning kompozitsiyasi, qahramonlarning xarakteri, ularning xatti-harakatlarining sabablari va oqibatlari, ertakdagi pand-nasihatlar haqida fikr almashish.

d) Ijodiy vazifalar: Ertak asosida rasmlar chizish, rolli o'yinlar sahnalashtirish, ertakni davom ettirish yoki oxirini o'zgartirish, qahramonlarga maktub yozish. Bu o'quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantiradi.

e) Grafik tashkilotchilar: Matnning syujetini, qahramonlar xususiyatlarini aks ettiruvchi diagrammalar, jadvalar, "aqliy xaritalar"ni tuzish. Masalan, "Venn diagrammasi" ikki ertakdagi qahramonlarni solishtirish uchun.

f) "Muammoli savollar": Ertakdagi vaziyatlarga nisbatan tanqidiy fikrni uyg'otishga qaratilgan savollar ("Agar sen shu qahramon o'rnida bo'lganingda nima qilarding?", "Ertakdagi voqea bugun sodir bo'lganida nima o'zgarardi?").

g) Ertakning axloqiy va tarbiyaviy ahamiyatini tushuntirib bera olish.

Ertaklar o'zining sehrli olami, qiziqarli syujetlari va yorqin qahramonlari bilan o'quvchilarning o'qishga bo'lgan ichki motivatsiyasini sezilarli darajada oshiradi. Bolalar ertaklarni sevib o'qiydilar, ularga qiziqadilar va bu ularning o'qish jarayoniga faol ishtirok etishiga turtki bo'ladi. Motivatsiyaning yuqoriligi o'qib tushunish jarayonining samaradorligini oshiradi, chunki o'quvchi matnni chin dildan o'rganishga intiladi.

Ertak matnlari ijodiy rivojlanish uchun ham keng imkoniyatlar yaratadi. Ular bolalarning tasavvurini boyitadi, ularni o'z hikoyalarini yaratishga, personajlarni jonlantirishga, voqealarni tasavvur qilishga undaydi. Ertaklar asosida rasmlar chizish, sahna ko'rinishlari tayyorlash, ertakni boshqacha yakun bilan tugatish yoki uning davomini yozish kabi ijodiy topshiriqlar o'quvchilarning ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Bu esa o'z navbatida, matnni yanada chuqurroq anglashga va uning g'oyasini o'zlashtirishga yordam beradi. Ijodiy faoliyat orqali o'quvchilar matnni nafaqat tushunadilar, balki uni o'zlarining ichki dunyosi orqali qayta ishlashga va yangi ma'nolar yaratishga qodir bo'ladilar.

Ushbu maqola 4-sinf o'quvchilarida ertak matni ustida ishlash orqali o'qib tushunish kompetensiyalarini shakllantirishning nazariy va amaliy jihatlarini atroflicha tahlil qildi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, ertak matnlari o'zining yosh xususiyatlariga mosligi, qiziqarliligi va boy pedagogik salohiyati bilan o'qib tushunish kompetensiyasini rivojlantirish uchun qimmatli didaktik vosita hisoblanadi. Matnni o'qishdan oldingi, o'qish jarayonidagi va undan keyingi bosqichlarda qo'llaniladigan samarali strategiyalar, jumladan, tahliliy suhbatlar, ijodiy topshiriqlar, qayta hikoyalash va grafik tashkilotchilar o'quvchilarning matnni chuqur anglashiga, asosiy g'oyani ajratishiga, tanqidiy fikrlashiga va ijodiy qobiliyatlarini namoyon etishiga xizmat qiladi.

Ertaklar bolalarni o'qishga bo'lgan motivatsiyasini oshiradi va ularning ijodiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatib, o'quv jarayonining samaradorligini yanada oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Kamalova, N. (2024). 4-sinf o'qish darsligidagi ertak matnlarining qoraqalpoq tilida ta'lim beriladigan maktab o'quvchilarida nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirishdagi o'rni. International Journal of Development and Public Policy, 4(6), 1138-1141. – https://www.ijodp.org/journal/vol4_issue6/kamalova.pdf
2. Abdullaeva, G. (2024). Ertak-hikoyalar orqali ifodali oqishni orgatish metodikasi. Innovative and Integrative Problems of Foreign Language Development in a Multilingual Environment. – https://innovativejournal.uz/article/abdullaeva_2024.pdf
3. G'ofurov, A. (2022). Boshlang'ich sinflarda matn bilan ishlashning innovatsion usullari. Uzbek Journal of Language and Literature Studies, 6(3), 123-128. – https://uzjournals.edu.uz/lang_lit/vol6/iss3/15/

4. Karimova, Z. (2021). Boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qib tushunish qobiliyatini rivojlantirishda pedagogik shart-sharoitlar. Academic Research in Educational Sciences, 2(10), 54-61. – https://ares.uz/index.php/ares/article/view/1749

5. National Reading Panel. (2000). Teaching Children to Read: An Evidence-Based Assessment of the Scientific Research Literature on Reading and Its Implications for Reading Instruction. National Institute of Child Health and Human Development. – https://www.nichd.nih.gov/sites/default/files/publications/pubs/nrp/smallbook.pdf